

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра археології та етнології України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

спеціаліста

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: «Фотографічні практики як звичай у

болгарських селах Буджака»

«Photographer phracticies as a custom in Bulgarian villages of Budjak»

Виконав: студент денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Джигов Григорій Дмитрович

Керівник д.і.н., доц. Прігарін О. А.

Рецензент к.і.н., доц. Ганчев О. І.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

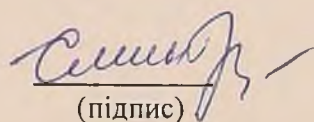
№ 8 від 10 травня 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № 3 від 29 травня 2017 р.

Оцінка Відмінно 1 А 1 90
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2017

ш/к 440 492

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1.Історія фотографії та фотографування історії в селі Копаран.....	8
Розділ 2. Досвід фотографування господарських та публічних традицій болгар села Рівне.....	19
Розділ 3. Фотоджерела ритуальних подій в болгарських сім'ях	61
Висновки.....	79
Список джерел та літератури.....	82

ВСТУП

Немає жодної галузі людської діяльності, в якій не застосовувалася б фотографія. Вона міцно увійшла в життя сучасного суспільства. Сьогодні без неї не обходяться ні медицина, ні металургія, ні кіно, ні космонавтика. Фотографія – незмінний і важливий елемент газет, журналів, книг. Це відбулося, насамперед, тому що, фотознімки відображають відомості про навколишній світ і події, роблять яскравіше, наочніше будь-яку інформацію, допомагають людині проникнути в таємниці природи, посилюють емоційний вплив слова, зримо зберігають дорогі образи.

За історію свого існування фотографія настільки міцно увійшла в самі різні області нашого повсякденного життя, що її присутність часом здається непомітним. Вона є невід'ємною складовою нашого життя, частиною різноманітних соціальних ритуалів і оператором зримого, роблячи вплив на формування звичок візуального сприйняття, стереотипів, світогляду людини в еру візуальної експансії. Цим обумовлена важливість вивчення повсякденному фотографії, історії її розвитку, її функцій і способів побутування для осмислення процесів сучасної культури. Сучасна фотографія має властивість вмістити величезний і різноманітний за характером обсяг інформації, але необхідно «читати» фотографію, яка є своєрідним «закодованим» текстом.

До вивчення фотографії як етнографічного джерела зверталися досить рідко, незважаючи на те, що вона досить активно використовувалася для ілюстративних цілей. Найбільш частіше звертаються до тем вивчення сімейних фотоархівів і їх культурного значення в суспільстві. Але все ж у добу цифрового прогресу незаслужено втрачено і забуто таке поняття, сімейна фотографія, фотопортрет, фото архітектури та яскравих подій. Фотографії, це наше минуле, наша історія, це мить життя кожної родини і села в цілому. Всі фотографії наших близьких і рідних дбайливо зберігаються в фото альбомах. З роками життя ми збираємо, в фотоальбомах, багатотомний сімейний фото

архів. Це наша історія в фотографіях, спогади, яскраві моменти, знаменні події, торжества. Розглядаючи і вивчаючи фотоальбоми ми по новому можемо подивитися на історію та культуру села в цьому і криється актуальність моєї роботи.

Як **об'єкт** дослідження в роботі розглянуті фотоматеріали, зібрані мною в ході експедиції в с. Рівне Тарутинського району. **Предметом** дослідження є специфіка етнографічного фотоджерела, особливості жанрової тематики фотографій в с. Рівне.

Мета даної роботи – визначити потенціал етнографічної фотографії в якості наукового джерела і надалі розкрити аспекти історії, матеріальної і духовної культури с. Рівного. Згідно поставленої мети я висунув перед собою такі **задачі**:

- дати визначення етнографічної фотографії та охарактеризувати зібраний мною фотоматеріал, який можна використовувати в наукових цілях;
- завдяки сімейним фотоархівам відобразити історичне минуле мешканців с. Купорань;
- показати матеріальний та суспільний побут купоранських болгар в фотокартках;
- описати обрядові традиції рівненських болгар збережених у фотокартках.

Фотографія з 1839 року швидко та активно увійшла до людського побуту. Вона стала не лише засобом відображення життєвих реалій, але й деякою мірою – структуроутворюючим фактором повсякденно-святкової поведінки (звичай фотографуватися родинами під час важливих подій, роль фотографа на весіллі, сучасні візуальні образи соціальних мереж тощо).

Хронологічні рамки в даній роботі укладається в період існування фотокарток в с. Рівне, тобто початок ХХ століття та до сьогодення.

Географічні рамки охоплюють с. Рівне Тарутинського району Одеської області, де саме були зібрані фотоматеріали.

В процесі дослідження даної теми мною були використані різного роду джерела та література. Джерелами виступають фотографії, сімейні фотоархіви, колекції мешканців с. Рівне, а також фотоархіви адміністративних установ Рівного, таких як музеї, школа, сільрада тощо. Також джерелознавчу базу складають роботи статистиків, істориків та етнологів. Зокрема А. О. Скальковський [10, с. 52], у своїх роботах «Болгарські колонії в Бессарабії і Новоросійському краї» і «Досвід статистичного опису Новоросійського краю», П. І. Кеппен «Хронологічний показчик матеріалів для історії народів європейської Росії» [6, с. 521], А. Клаус «Наші колонії. Досліди і матеріали з історії і статистики іноземної колонізації в Росії» [7, с. 300] показують чисельність населення в різні роки, динаміку зростання населення Бессарабії, де згадують болгар, гагаузів і невелику кількість албанців-арнаутів. А Защук [5, с. 300] в свої дослідженнях стосовно географії та статистики Росії один з томів присвячує Бессарабській області. Трохи пізніше на початку ХХ ст. проблему чисельності Бессарабії та етнографічний склад бере до уваги Л. С. Берг [2-3]. Одним з перших описав болгар в Бессарабії відомий радянський етнолог М. С. Державін у своїй роботі «Болгарські колонії в Росії» [4, с. 293]. У цій роботі він зачіпає процеси їх впровадження і освоєння на території Новоросійського краю, описує губернії, де вони проживають, приводить списки болгарських колоній

Оскільки, головною метою роботи виступає відображення історичного минулого та матеріальної і духовної культури с. Рівне через фотографії, то доцільніше літературу охарактеризовувати через теоретичне та практичне осмислення. Отже, один масив літератури являє собою теоретичну основу роботи, який присвячений феномену фотографії, які розглядають її, як етнографічне джерело, також присутні роботи, які присвячені якоїсь жанрової специфіки фото, тобто сімейні, весільні, повсякденні та інші. Серед таких работ

можна назвати праці М. М. Гурьева [24, с. 241], І. А. Разумова [55], О. А. Прігаріна [54, с. 178], Е. Б. Толмачева [59, с. 581], Л. В. Малеса [44, с. 168], Т. А. Власової [15, с. 123], Л. В. Круткіна [42, с. 171] та ін.

Жанрова домінанта фото в дані роботі представлена моментами «обрядів переходу» особистого (весілля, похорони, хрещення, з часом – перших дзвоників, випускних вечорів, проводів до армії тощо) та суспільного значення (храмові свята, публічні звичаї протягом року, потім – демонстрації, вибори). Щоб подати аналіз таких фотографій в процесі написання роботи були розглянуті такі праці А. К. Байбурина [13, с. 240] та В. Геннепа [18, с. 198]. Оскільки, в них, основна увага приділяється проблемі функціонування ритуалу та обрядів переходу, визначенню їх місця в системі традиційної культури.

Другий блок джерел присвячений болгарам як найчисельнішій етнічній групі Бессарабії, а також основному населенню Рівного. Він містить праці як українських, російських так і болгарських авторів.

Болгарський дослідник Іов Титоров [11, с. 344] описує болгар Бессарабії в контексті історії. Як і його попередники значний розділ його роботи присвячений заселення Бессарабії, Буджаку, в якому містяться міркування з приводу причин їх переселення на територію Південної України. Друга частина роботи присвячена народонаселення, серед народів він виробляє болгар, називає їх колонії, серед яких як болгарську колонію він називає Купоран.

Не обійшли проблему переселення болгар у Південну Україну, при цьому виділяючи в ньому основні етапи, такі дослідники як С. Б. Бернштейн [14, с. 44], І. І. Мещерюк [48-49], переселення болгар і сербів присвячена стаття А. Гарабедяна і Р. Комсалової [17]. Переселенням болгар вже з Бессарабії до Приазов'я займається С. І. Панчев [50, с. 130].

Різні аспекти духовної культури автохтонних болгар розглядають Л. В. Маркова [46-47], Т. А. Колєва [37, с. 274]. Культуру та побут болгар на території України описувала Л. А. Демиденко [25, с. 137], сфера інтересів Н. Колєва [38, с. 230] охоплює народний традиційний календар, похоронно-

поховальною обрядовістю болгар Бессарабії, демонологією займається Г. М. Стоянова (Захарченко) [30-31], Н. С. Красько [41, с. 79] досліджує обрядовість життєвого циклу, а саме похоронно-поминальну частину. Традиційній будівельній обрядовості болгар Півдня Бессарабії присвячені ряд статей О.А. Прігаріна [53]. Етнолінгвістичні питання розглядає В.О. Колесник [38, с. 13]. Проблемами міграції, адаптації болгар до нових умов Південної Бессарабії, радянського та пострадянського простору, а також мінливої ідентичності займається О. І. Ганчев [16, с. 74].

Щодо структури роботи, то вона складається із трьох розділів. Перший присвячений історичному минулому Рівного (Купоран), подається історична довідка переселення болгар на території Бессарабії, а також історія заснування села. Через зібрані фото розглядаються різні періоди під час яких Купоран був під владою Російської імперії. Румунії та СРСР, а також в рамках фотографій висвітлені всі сфери життя в ці періоди, військова, освітня (школи), культурна (Будинок Культури) та колгоспне життя.

У другому розділі я розглядаю механізми і фактори відтворення ідентичності на прикладі села Жовтневого через концепт часу і простору, опис життєвого циклу, духовної і матеріальної культури, біографії, тощо. У другому розділі я показую матеріальний та суспільний побут купоранців відображений в фотокартках, розглядається архітектура села, одяг мешканців, особлива частина відведена сімейним фотоархівам. В третьому розділі через призму фотокарток показана традиції та звичаї як родильного так і календарного циклу купоранців.

ВИСНОВКИ

З моменту появи фотографічні знімки в с.Рівне Тарутинського району займають міцні позиції в культурі, мистецтві, у повсякденному житті людей, вони стали невід'ємною частиною побуту.

Історія Рівнянський фотографії починається на початку XX століття. Дивлячись на знімки Рівнянський фотографів, потрапляєш, як правило, у світ рядових, звичайних, «малих» людей, тієї іншої реальності, якої практично немає в офіційних документів. Прославлені пізніше фотографи Д.Чіканчі А.Волков, Д.Чіканчі, Н. Чебан фотографували події, які відбувалися в селі, рівнянський сім'ї. Само відвідування фотографа було цілим сімейним подією. Сім'я зазвичай на таких заходах присутня в повному складі, всі фотографуються намагалися надіти кращий одяг. Крім того фотографами села відображені вулиці села, будинки, будівлі, установи, культурні та політичні заходи, місця відпочинку. Сьогодні старі, цікаві фотографії знаходяться в музеї села. Подібні фотознімки дають уявлення про зовнішній вигляд болгарського села Рівне, про жителів, про світопорядку. На рубежі XIX–XX століть фотографії не були так широко поширені як в даний час. Знімки робили, як правило, з приводу найбільш значущих подій та урочистостей: весілля, похорон, проводи на військову службу, надходження або закінчення курсу навчання в навчальних закладах.

Фотографічні знімки сімейних альбомів володіють важливим інформаційним потенціалом при реконструкції історії повсякденності. Фотографія виступає джерелом при аналізі питань ієрархії в сім'ї, ставлення до жінки, главі сімейства, літнім, визначення матеріального достатку, соціального статусу сім'ї т.д. Як правило, сільські родини кінця XIX–початку XX століть невеликі, на сімейних знімках присутні знайомі, колеги, друзі, сусіди, що свідчить про коло спілкування сім'ї. Згідно розташуванню членів родини на фото можна збити висновки. Що в болгарській родині Рівного головою родини

був чоловік найстаріший в роді, про це свідчить, те що він завжди сидить посередині. Спостерігається шанобливе ставлення до старших у родині, вони також на фото сидять. Завдяки системному збиранню усних коментарів та спогадів респондентів під час перегляду сімейних фотозбірань, нам вдалося описати історію та побут села, через призму окремих біографій мешканців.

Зібрані знімки воєнні за жанром дозволяють нам прослідкувати історичні періоди та під владою яких держав була Бесарабія. Оскільки болгари Рівного проходили військові службу в рядах імперської румунської та радянської армії.

Знімки, що відображають виробничу повсякденність селян зустрічаються рідко. Однак у фотографіях є знімки внемашиней діяльності людини, наприклад, фотографії жінок і чоловіків на возі в поле. Такі фотографії є джерелом для вивчення трудової діяльності селян, переважанні ручного або машинного виробництва, визначення технічної бази, участь, жінок дітей, підлітків. Такого роду фото почали з'являтися в період радянської влади, коли фотографії вже набували масового характеру.

Таким чином можна зробити висновок, що фотографія в с. Рівному відображає народну матеріальну та духовну культуру, а також суспільний та сімейний побут, чи як це ще можна назвати «образом повсякденності». На прикладі купоранських окрім жанрової варіативності (сімейні, воєні, весільні та інші) фото можна прослідкувати періоди ставлення та розвитку фото.

1) традиційний (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.) – студійний формат портретного жанру (приватного, групового, родинного), а також наголошення на знакових моментах життя (проекти до армії, весілля та похорони);

2) модерний (1940 – 1990-ті рр.) – етап «фотолітописів» (сімейні альбоми та фотоколажи) з додаванням репортажної зйомки важливих родинно-публічних подій, в яких приймає участь людина; посилення тенденції композиційної диференціації: окремі ситуації – спеціальні формати (дошки пошани, весільні та дитячі альбоми, інші);

3) сучасний (початок ХХІ ст.) – ера «постфотографії», для якої характерна персональна реапропріація просторового бриколажу, виникнення унікальних траєкторій та використання широкого діапазону засобів репрезентації (спеціалізовані портфоліо, цифрові соціальні мережі тощо).

Фотографія–безцінний історичний джерело історії повсякденності, що зберігає інформацію про людину, її оточенні, смаку, одязі, зачісці, що допомагає реконструювати історію в усіх її проявах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

1. Державний архів Одеської області – ф. Р 8259 (Уолекція Петра Трохимовича Маркушевського «Українська народна творчість» (звіти з фольклорної практики студентів філологічного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова) На державному зберіганні з 02.12.2013 р., оп.1 (Матеріали фольклорних експедицій до регіонів України студентів відділення української мови та літератури філологічного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова),. спр. 9009 (копії документів у Будинку культури), 200 арк.

Опубліковані джерела

Документи і матеріали

2. Берг Л. С. Бессарабия страна – люди – хазайство / Лев Семенович Берг. – Петроград : Огни, 1918. – 253 с.
3. Берг Л. С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность / Лев Семенович Берг. – Петроград : Огни, 1923. – 62 с.
4. Державин Н. С. Болгарские колонии в России / Николай Севастьянович Державин. – София : Държавна печатница, 1914. – 293 с.
5. Защук А. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область / Александр Защук. – СПб., 1862. – 573 с.
6. Кеппен П. Хронологический указатель материалов по истории для народов европейской России / Петр Иванович Кеппен. – СПб : Типография Императорской Академии Наук, 1861. – 521 с.
7. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / Александр Клаус. — 1896. – Вип. 1. — 300 с.

8. Крушеван П. А. Бессарабия / П. Крушеван. – М. : Бессарабець 1903. – 528 с.
9. Плюснин П. Бессарабия / П. Плюснин. – СПб. : Типографія М. Аникфіева и И. Леонтьева, 1899. – 45 с.
10. Скальковский А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае / Апполон Скальковский. – Одесса : Типографія Т. Неймана и К., 1848. – С. 52.
11. Титоровъ И. Българите в Бесарабия / Йов Титоровъ – София : Печатница на Г.А. Ножаровъ, 1903. – 344 с.

ЛІТЕРАТУРА

12. Аленсандри Л. Н. Бессарабия и бессарабский вопрос / Леонид Николаевич Александр. – М. : Госсударственное издательство, 1924. – 105 с.
13. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / Альберт Кашфуллович Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.
14. Бернштейн С. Б. Основные этапы переселения болгар в Россию в XVIII–XIX вв / Самуил Борисович Бернштейн // Советское славяноведение. – 1980. – № 1. – С. 44 – 58.
15. Власова Т.А. Рассматривание, рассказывание, припоминание: нарративизация содержания семейных фотоальбомов / Т. Власова // Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность. – Саратов, 2007. – С.123 – 145.
16. Ганчев А. И. Адаптация болгар-переселенцев к новым условиям Южной Бессарабии на протяжении первой половины XIX века / Алесандр Иванович Ганчев // Археология и этнология Восточной Европы. – 2004. – Т.4. – С. 74-76.
17. Гарабедян А. Переселение болгар и сербов в Россию во время Петра Великого и его наследников [Электронный ресурс] / А. Гарабедян

- Р.Комсалова. — Режим доступа: <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/istorija/2003-ns/agarabedjan-rkomsalova.pdf>
- 18.Геннеп В. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Ван Геннеп. — М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. — 198 с.
 - 19.Генчев С. Народна культура и етнография / С. Генчев. — София : Печатница, 1986. — 259 с.
 - 20.Грек И. Ф Школа в болгарских и гагаузских поселениях Юга Российской империи в первой половине XIXв. — Кишнев, 1993. — 145 с.
 - 21.Грек И. Ф. 1812 поворотный год в истории Буджака и задунайских переселенцев / И. Грек, Н. Руссев. — К., 2011. — 143 с.
 - 22.Грек И. Ф. Болгары Молдовы Украины: вторая половина XVIII в. / И. Грек, Н. Червенков. — Кишинев, 1995. — 276 с.
 - 23.Грек И.Ф. Гюлмен — Дюлмен —Яровое. / Иван Федорович Грек. — Кишинев : «S.S.B.», 2006. — 264 с.
 - 24.Гурьева М. М. Повседневная фотография как объект научного исследования / Мария Гурьева // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. — 2009. — Т. 3. - № 3. — С. 241 — 249.
 - 25.Демиденко Л. А. Культура и быт болгарского населения в СССР / Людмила Александровна Демиденко. — К. : Издательство АН УССР, 1970. — 137 с.
 - 26.Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800-1825 гг. / Елена Иосафовна Дружинина. — М. : Наука, 1970. — 383 с.
 - 27.Дудин С.М. Фотография в научных поездках / С. Дудин // Краеведение. — М., 1923. — № 1-2. — С. 123 — 129.
 - 28.Дудин С. М Фотография в этнографических поездках / С. Дудин // Казанский музейный вестник. — Казань, 1921. — № 1-2. — С. 212 — 220.

29. Дыханов В. Я. Основные праздники календарного обрядового комплекса болгар и гагаузов Украины. 2. Гергьовден (Хедерлез) и Димитровден (Касым): Обрядность / Владимир Яковлевич Дыханов // Записки історичного факультету. – 1998. – Вип. 7. – С. 34 – 44.
30. Захарченко Г. М. Табу в поховальній обрядовості (на матеріалах слов'янського населення Одещині) / Г. Захарченко // Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. – 2002. – Вип. 3. – С. 302 – 303.
31. Захарченко Г. М. Уявлення про душу, смерть та потойбічний світ в світогляді слов'ян (за матеріалами експедицій на Одещині) / Г. Захарченко // Етнічна історія народів Європи: Традиційна етнічна культура слов'ян. – 1999. – С. 40 – 44.
32. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX веке / В. Зеленчук. – К. : Штиинца, 1979. – 287 с.
33. Зонтаг С. О фотографії / Пер с. англ. – К.: Основи, 2002. – 324 с.
34. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Владимир Максимович Кабузан. – К. : Штиинца, 1974. – 160 с.
35. Киссе А. И. Возрождение болгар Украины / Антон Иванович Киссе. – Одесса : Астропринт, 2006. – 234 с.
36. Колев Н. Календарные праздники и обычаи у болгарите в Бессарабия и Южна Русия / Николай Колев // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали. – 1993. – Т. 2. – С. 230 – 247.
37. Колева Т. А. Болгары // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX начало XX в.). Весенние праздники / Ред. колл. С. А. Токарев, И. Н. Гроздова, Ю. В. Иванова, В. К. Соколова. – М.: Наука, 1977. – С. 274-295.
38. Колесник В. А. Специфика болгарских говоров юга Украины / Валентина Колесник // Славянский альманах. – Николаев, 1999. – С. 13 – 17.

- 39.Красилюк Я. В. Фотографія як джерело історичного дослідження / Я. Красилюк. [Електронний ресурс] – Режим доступу : file:///C:/Users/%D0%98%D1%80%D0%B0/Downloads/gurit_2014_7_38.pdf
- 40.Красилюк Я. В. Фотографія як джерело: окремі теоретичні аспекти дослідження / Я. Красилюк // Наукові записи. – 2010 - № 3. – С. 242 – 248.
- 41.Красько Н. С. Сучасна поминальна обрядовість болгар Північного Приазов'я / Наталя Красько // Збірник матеріалів XI Міжнародної наукової конференції «Болгари Північного Причорномор'я». – Велико Тирново, 2010. – С. 79 – 84.
- 42.Круткин В.І. Антропологический смысл фотографий семейного альбома / В. Круткин // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Том VIII. – № I. – С.171-178.
- 43.Лишаев С.А. Старая фотография (вещь, образ, расположение) / С. Лишаев // *Mixtura verborum'* 2007: сила простых вещей: сб. ст. / под общ. ред. С. А. Лишаева. — Самара: Самар. гуманитар. акад., 2007. – С. 40 – 60.
- 44.Малес Л. В Фотография в социологических дисциплинах // Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность: сб. Научн. Ст. / под ред. Е. Я. Ярской-Смирновой, П. В. Романова, В. Л. Круткина. — Саратов : Научная книга, 2007. – С. 168 — 182.
- 45.Малиновский Б. Магия, наука и религия / Бронислав Малиновский. – М.: «Рефл-бук», 1998. – 312 с.
- 46.Маркова Л. В. Болгары // Народы и религии мира. Энциклопедия / Л. В. Маркова. – М., 2000. – С. 101 – 103.
- 47.Маркова Л. В. Сельские общины у болгар XIX в. / Л.В.Маркова. – М., 1999. – 219 с.
48. Мещерюк И. И. Переселение болгар в южную Бессарабию 1828 – 1834 / – К.: Штиинца, 1965. – 206 с.

- 49.Мещерюк И. И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808 – 1856) / И. И. Мещерюк. – К. : Штиинца, 1971. – 341 с.
- 50.Пачев С. І. Переселення болгар до Приазов'я у 1861-1863р. / С.І Пачев // Південна Україна XVIII-XIX ст. (Записи науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ). – 1996. – № 2. – С. 130 – 139.
- 51.Подорога В. А. Непредъявленная фотография / В. А. Подорога // Автобиографии. К вопросу о методе. Тетради по аналитической антропологии.– М.: Логос, 2001. – № 1. – С.191-239.
- 52.Полищук О. Фотография для всех / О.Полищук. – Киев : Печать, 1985. – 42 с.
- 53.Пригарин А. А. Строителна обредност на българите в Южна Бесарабия / Александр Анатолиевич Пригарин // Българите в Северното Причорноморие. – 1996. – Т. 5. – С. 369 – 374.
- 54.Пригарин О.А. Фотография в культуре и культура в фотографиях: о своеобразии этнографического типа источников / О.А. Пригарин // Revista de etnologie și culturologie. – Vol.IX-X. – Chișinău, 2011. – S.84-92.
- 55.Разумова И. А. Потаенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История / И. Разумова. – М. : Логос, 2001. – 178 с.
- 56.Савчук В. Философия фотографии. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 256 с.
- 57.Стойнова (Захарченко) Г. Н. Родинный ритуал у болгар Южной Бессарабии: структурно-семантические особенности / Г. Н. Стойнова // Българите в Северното Причерноморие.Изследования и материали. – 2006. – Т. 9. – С.275 – 281.
- 58.Токарев С. А. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развития обычаев / Сергей Александрович Токарев. – М. : Наука, 1983. – 224 с.

59. Толмачева Е. Б. Понятие этнографической фотографии // VIII Конгресс этнографов и антропологов России: тезисы докладов. Оренбург, 1-5 июля 2009 г. / Редкол.: В.А. Тишков и др. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2009. – С.581.
60. Чибисов К. В. Очерки по истории фотографии / К. Чибисов. – М. : Наука, 1987. – 256 с.

A handwritten signature in dark ink, appearing to be 'Д.Ч.' (D. Ch.), written in a cursive style.